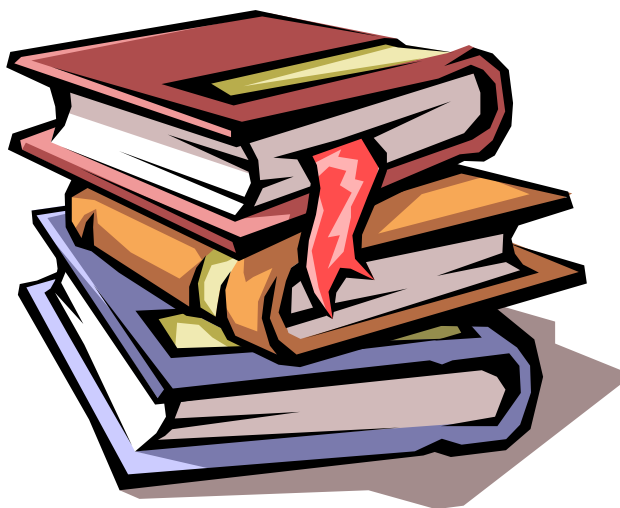

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ
ВАЗИРЛИГИ

ГУЛИСТОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

«МАДАНИЯТШУНОСЛИК» ФАНИДАН МАХСУС СИРТҚИ ТАЪЛИМ
ЙЎНАЛИШИ ТАЛАБАЛАРИ УЧУН ЎҚУВ-УСЛУБИЙ МАЖМУА

ГУЛИСТОН-2005

У. Мавлянов.

«Маданиятшунослик» фанидан сиртқи таълим йўналиши талабалари учун ўқув-услубий мажмуа. Гулистон-2005, ____ бет.

Мазкур ўқув-услубий мажмуа сиртқи таълим йўналиши талабалари учун таёрланган бўлиб, унда замонавий педагогик технологиялар асосида тузилган лекция матнлари, амалий машғулотларни бажариш татиби, мустақил иш топшириқлари, назорат саволлари берилган.

Ўқув-услубий мажмуа Гулистон Давлат университети Ўқув-услубий Кенгаши томонидан (№ 3 баённома, 16 декабр 2004 йил) нашрга тавсия қилинган.

Масъул муҳаррир:

доц. Р.Ж.Маҳмудов.

Такризчилар:

доц. Ш. Юсупов.

К.ўқ. С. Исмоилов.

© Университет

«Тасдиқлайман»
«Фалсафа» кафедраси мудири
_____ доц. Р. Маҳмудов.
27.08.2005й

«Маданиятшунослик» сиртқи таълим йўналиши учун календар - тематик режа

№	Мавзулар номи	Ваъз	А.м.
1	Маданиятшунослик фанининг предмети ва вазифалари.	2	
2	Маданиятнинг ижтимоий-фалсафий моҳияти ва унинг таркибий тузилиши. Маданият ривожланишининг асосий қонуниятлари.		2
3	Маданий ва маънавий мерос	2	
4	Марказий Осиё маданияти ривожланишининг асосий босқичлари	2	2
5	Миллий истиқлол ва Ўзбекистонда маданий тараққиёт.		2
	ЖАМИ	6	6

Тузувчи:

У. Мавлянов

КИРИШ.

Ушбу ўқув-услубий мажмуа Мирзо Улуғбек номидаги ЎзМУ, Низомий номидаги ТДПУ томонидан 2003 йилда тузилган намунавий ўқув дастурлари асосида тайёрланган бўлиб, сиртқи таълим йўналиши бакалаврият даражасида таълим беришга мўлжалланган.

Ватанимиз мустақилликка эришганидан сўнг, озод мамлакатнинг озод кишиларини вояга етказиш, камол топтириш масаласи давримизнинг энг муҳим масалаларидан бири бўлиб қолди. Бу борада мамлакатимизда «Таълим тўғрисидаги» Қонун ва кадрлар тайёрлаш миллий дастури қабул қилинди. Президентимиз томонидан баракамол авлодни шакллантириш концепцияси илгари сурилди. Бу жараёнда, ижтимоий фанларга алоҳида маъсулият юкланди. Мустақиллик даврида таълим тизимида янги «Маданиятшунослик» фанини ўқитиш йўлга қўйилди. Мазкур фанни ўқитишдан асосий мақсад, ватанимиз фуқароларини имон-этиқодли, садоқатли ва ватанпарварлик руҳида тарбиялаш, миллий ва умуминсоний маданий меросни хурмат билан ўрганиш ва тадқиқ этиш ва давримизнинг баркамол инсонларини шакллантиришдан иборатдир.

Ўқув дастурига кўра, бу фанлар учун кундузги таълим йўналиши талабалари учун жами 12 соатлик: 6 соат маъруза ва 6 соат амалий машғулоти ўқув соатларига ажратилган. Шундан келиб чиқиб, «Фалсафа» кафедрасида «Маданиятшунослик» фани юзасидан ишчи ўқув дастури тузилиб, шу асосида ўқув-услубий мажмуа яратилди. Мажмуа Кириш, замонавий педагогик технологиялар асосида тузилган муаммоли лекциялар, амалий машғулотларни бажариш тартиби, мустақил иш топшириқлари, назорат саволлари берилган.

I. Лекциялар.

1-лекция: «Маданиятшунослик» фанининг предмети ва вазифалари.

Ажратилган соат:
лекция-2

Асосий саволлар:

1. Курснинг мақсади ва вазифалари.
2. Маданиятшуносликнинг бошқа фанлар билан алоқадорлиги.
3. Маънавий маданиятнинг илмий дунёқарашни шакллантиришдаги роли.

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар:

Маданият, миллийлик, мафкура, маънавият, миллий истиқлол ғояси, маданият турлари, маданиятда миллийлик, маданиятда умуминсонийлик, маданият ва муомала, цивилизация.

Мавзуга оид муаммолар:

1. Маълумки, ҳозирги адабиётларда «маданият» атамасига турлича ёндашувлар мавжуд. «Маданият» атамасининг фалсафий таҳлили ҳақидаги фикрларни изоҳланг.
2. Маданиятнинг жамият тараққиётидаги ўрнини, нимада деб ўйлайсиз? Жавобингизни асослаб беринг.

1-асосий савол бўйича дарснинг мақсади: Талабаларга «Маданиятшунослик» курсининг мақсад ва вазифалари ҳақида маълумот бериш, талабаларда «маданият» атамаси ҳақида маълумотлар бериш.

Идентив ўқув мақсадлари:

1. «Маданиятшунослик» фанининг баҳс мавзусини айтиб беради.
2. «Маданиятшунослик» фанининг мақсад ва вазифаларини изоҳлайди.
3. Фаннинг илмий – тадқиқот усулларини аниқлайди.
4. Илмий тушунчалари, категорияларини ажратиб кўрсатади.

1-асосий саволнинг баёни.

Ҳар бир фаннинг ўз мақсади, унинг асосий назариялари, амалий нуқталарнинг аниқ белгиси, муаммолари, манфаатлари соҳаси бўлиб, шу асосда оламни, унинг ҳодисаларини, улар ўртасидаги ўзаро алоқа ва муносабатларида келиб чиқади. Сўнгра уларни ўз баҳс мавзуи ва текширишлари доирасига киритади.

Маданият тушунчаси этнография, техника, археология, антропология каби илмлар ривож топиши билан ҳаётимиздан турғун ўрин олиб, у XVIII асрда инсоннинг маърифат, турли ҳунарлар, санъатларни эгаллаш маъносида вужудга келди ва инсон амалий фаолияти, келажаги учун фойдали бўлган бойликларни умумий ном билан изоҳлаш учун кўллана бошлади. XIX асрнинг охири, XX асрнинг бошларида этнографик ва археологик қидирувларнинг авж олиши Осиё, Африка халқларининг тарихий, ижтимоий – маданий ҳаётига доир нарсаларини йиғилиб бориши «маданият» тушунчасини кенгроқ маънода талқин этишни тақозо этди. Маданият инсон ижтимоий - иқтисодий фаолиятининг натижаси деган таъриф илм – фанда барқарорлашади. Маданий, моддий ва маънавий кўринишдаги техника жиҳозлари, санъат асарлари, фалсафий фикрлар, бадиий ўйлар, диний, ахлоқий ва ҳуқуқий тушунчалар, анъаналар, урф- одатлар мажмуидир. Жамият маънавий ҳаётини ривожлантириш кишиларнинг маданият тўғрисидаги тасаввурларнинг нечоғлик илмий эканлиги тўғри назарий ва амалий асосга қўйилганлигига суянади. Гап инсон ҳақида бўладими, тафаккур даражаси хусусида бўладими, қадриятларнинг бойиб бориши хусусидами бундан катъий назар, жамият маънавий ҳаётининг мана шу томонларини ўрганиш маънавий мустақилликнинг асосий масалаларидан ҳисобланади.

Маданиятшунослик фани ўрганадиган соҳанинг мазмунини ёритиб беришда қуйидаги масалаларни ўрганиш асосий ўрин тутади:

- Маданиятшунослик фанининг илмий усуллари, вазифалари, категориялари;

- Маданиятшуносликнинг илмий фанлар тизимида тутган ўрни;

- Маданиятшуносликнинг илмий тарбиявий аҳамияти.

Маданиятшунослик жамият маънавий тараққиётининг умумий қонунлари, уларни ҳаракатга келтирувчи кучлар, инсоннинг маданий – тарихий жараёнида, маданият соҳасида тутган ўрни ҳақидаги фандир.

Маданиятшуносликни бир тизим деб эътироф этадиган бўлсак, у ўз ичига қуйида кўрсатилган мантикий бўлақларини олади. Маданиятшунослик ҳар бир масаласи бошқа муаммолар билан мантиқан боғланади, маданиятшунослик маданиятни ўрганганда уни жамият ҳаётининг бошқа соҳалари сирасига олиб кириб текширади, воқеа - ҳодисаларнинг умумий жиҳатларини назарий ҳулосалайди, умумлашган концепциялар яратади, маданиятшунослик муайян монизмга суянади, текшириш ҳодисаларни ана шу нуқтаи назардан қараб чиқади, инсон томонидан оламни маънавий ўзлаштириш ва маданий фаолият кўрсатишда ранг – баранг чексизлигини намоён қилади ҳамда, шуларга асосан маданиятшунослик янги далилларни, факт ва ҳодисаларни таҳлил этиб, мазмунан бойиб боради. Қуйидаги келтирилган мисолларга аниқ ҳодисаларнинг барчасига илмий ёндошади ва таҳлил қилади.

Маданиятшунослик фан сифатида шаклланар экан, фалсафа ва бошқа фанларнинг «маданият, ижодий фаолият», сингари категориялардан ташкил топади. Бу категориялар қуйдагилардан иборат. «Маданий тарихий жараён», «маънавий ишлаб чиқариш», «маънавий раванқ», «маданият субъекти ва объекти», «маданий далил», «маданий мерос», «маданий эҳтиёж», «маданий қатлам», «маданий муҳит», «маданийлик даражаси» ва б. Бу категориялар инсон маданий фаоллиги маҳсулотларини яратиш, айрибошлаш, тақсимот ва истеъмол қилиш билан узвий боғланган ҳолда амалга ошади. Бу тушунчалар турли тарихий даврларда инсоният амалга оширган фаолиятининг асосий хусусий, шу билан бирга бир ижтимоий тузумда маданият соҳасида юзага келадиган янгиликларини, ўзига хос жиҳатларни аниқлашга ёрдам беради. Маданиятшунослик категориялари билан маданият категориялари бир биридан фарқ қилади.

Муҳокама учун саволлар:

1. Маданиятнинг таърифи ва моҳиятига турлича ёндошувлар мавжуд. Уларни фарқини ажратиб кўрсатинг.

2. Маданият ва маданиятшуносликнинг асосий мақсадларини ёритиб беринг.

2-асосий савол бўйича дарснинг мақсади: талабаларда маданиятшуносликнинг фалсафий фанлар тизимига кириши ҳақида ва унинг фалсафа, тарих, этнография ва бошқа фанлар билан алоқаси ҳақида билим бериш, асосий тушунчаларга изоҳ бериш.

2-асосий савол бўйича идентив ўқув мақсадлари:

1. Маданиятшуносликнинг фалсафий фан эканини билади;

2. Маданиятшунослик ва социологияни алоқасини изоҳлайди;

3. Маданиятшунослик ва адабиётни алоқадорлигини тушунади;

4. Маданиятшуносликнинг тузилишини изоҳлайди;

5. Цивилизация атамасини изоҳлайди.

2-асосий саволнинг баёни:

Барча фанларда бўлгани каби маданиятшуносликнинг ҳам бошқа фанлар билан алоқалари мавжуд. У фалсафа, тарих, этнография, социология, адабиёт, санъат каби илмий билимлар тизимлари билан алоқадорликда, яхлитликда ривожланиди. Уларнинг айримларини кўриб ўтамиз.

Маданиятшунослик ва фалсафа. Фалсафа маданиятни ўрганганда умуман маданий тарихий жараён мазмун дунёқараши соҳаси, ижтимоий тараққиётда маданиятшуносликнинг тутган ўрнини очишга асосий эътибор беради. Маданиятшуносликнинг ўзи фалсафа орқали яратилади, бутун олам фалсафа учун маданият дунёсидир. Шу сабабли у фалсафий фанлар қаторига киради ва фалсафа билан ҳамкорликда ривожланиб боради.

Маданиятшунослик ва социология. Социология маданиятшуносликни ижтимоий борлиқнинг бир бўлаги тарзида олиб ўрганади. Социологик ўрганиш маданият тараққиётининг умумий социал қонуниятларини ҳар бир жамият ривожининг муайян босқичида турли табақалар ва социал гуруҳлар маданий ҳолатининг ўзига хослигини тадқиқ этишни назарда тутади. Бунда қуйидагиларга эътибор берилади: яратилган ва фойдаланилган предметлар, ғоялар, тасаввурлар, устувор ҳодисаларни ифодаловчи қадриятлар, уларни тартибга солиб турадиган меъёрларга айтилади.

Маданиятшунослик ва адабиёт. Маълумки, маданиятшунослик конкрет қонунларни тадқиқ этадиган илмий соҳадир. Шунинг учун адабиётшунослик маданият назарияси ва тарихи билан боғлиқ. Маданиятда адабий асарлар, тасвирий санъат, ҳайкалтарошлик, бадий адабиёт, фалсафа ва бошқалар ўрганилганда, тадқиқ этилганда умумий ҳолда қадриятлар деб эътироф этилади. Ушбу фан маданият тўғрисидаги конкрет фанлар: адабиётшунослик, киношунослик, тасвирий санъат назарияси, фаншунослик, театршунослик каби ўнлаб фанлар тажрибасига суянади. Уларнинг илмий ҳулосалари негизида мазмунан бойиб боради.

Маданиятшунослик тузилишига кўра қуйидаги билимлар соҳасидан ташкил топган:

- маданият тарихи;
- маданият назарияси тарихи;
- маданият фалсафаси;
- маданият социологияси;
- маданият психологияси.

Маданиятни яхлит структурасига мувофиқ икки соҳага ажратамиз:

- моддий маданият
- маънавий маданият

Цивилизация - инсон томонидан унга тегишли бўлмаган моддий объектларни қайта ўзгартиришни билдиради. Маданият эса – инсоннинг ички фазилати, маънавияти эркинлиги ёки тушқунлиги, ташқи оламга бутунлай боғлиқлиги ёки маънавий мустақиллигига бериладиган баҳодир.

Муҳокама учун саволлар:

1. Маданиятшуносликнинг фалсафий фан эканлиги нималарда билинади?
2. Маданиятшунослик қандай фанлар билан алоқадорликда ривожланади?

3-асосий савол бўйича дарснинг мақсади: Маънавий маданиятнинг илмий дунёқараш нуктаи назаридан ёритиб бериш, маънавий маданиятнинг илмий дунёқарашни шакллантиришдаги ўрнини изоҳлаб бериш.

3-асосий савол бўйича идентив ўқув мақсадлари:

1. Маънавий маданиятни илмий ва ғайри илмий қарашларини таққослайди.
2. Маънавиятга 30 йилларда қатта ҳисса қўшган мутафаккирларни келтиради.

3-асосий саволнинг баёни:

Маънавиятимиз, маданиятимиз ва уни юксалтириш хусусида гапирар эканмиз, даврнинг ўзига хос ва мос миллий маънавий муаммоларнинг тадқиқ этиш ғоят муҳимдир. И.Каримовнинг қуйидаги назарий фикрлари сўзимиз заминидир: «Халқнинг

маънавияти ва маданияти, унинг ҳақиқий тарихи ва ўзига хослиги қайта тикланаётганлиги жамиятимизни янгилашиш ва тараққий эттириш йўлидан муваффақиятли олға силжишда ҳал қилувчи, таъбир жоиз бўлса, белгилувчи аҳамиятга эгадир. Ўзбеклар тарихан доно, зукко маънавий жиҳатдан юксак халқ, бинобарин халқимиз босиб ўтилган ислохотларнинг биринчи босқичида иқтисодий, мафкуравий, ижтимоий, бозор иқтисодиёти ва бошқа соҳалар бўйича тегишли, маънавий сабоқлар олгани аниқ ва равшан ҳақиқатдир. Фақат маънавий эркин ва озод халқ тарихи ва комил тафаккур туфайли ҳар соҳада катта ютуқларга эришиши мумкин».

Маърифат маънавий қадриятлар миллий истиқлол мафкураси ва сиёсатнинг ажралмас қисми бўлиб, у янги куриляётган жамият тараққиёти, шунингдек халқ онгининг ўсиши ва ҳаёт ҳамда турмуш маданиятининг ривожланишида муҳим аҳамият касб этади. Ўзбек халқи ҳар қандай шароитда ҳам бир умр ўзининг диний эътиқодини авайлаб ва эъзозлаб келган, маънавий қадриятларни эъзозлаган. Шундай фидоийлардан А. Қодирий, Чўлпон, Фитрат, Элбек, У. Носир, Ф. Хўжаев, А. Икромов каби юзлаб зиёли ва давлат арбобларининг аянчли қисмати фикримизнинг далилидир. Улар томонидан яратилган асарлар асримизнинг ноёб маданий ёдгорликларидир.

Маданиятшунослик курси ижтимоий фанлар қаторида олий ўқув юртларда ўқитилиши ҳозирги давр талабига мос келади. Жамият ҳаётидаги мавжуд муаммоларни фақат иқтисодий, сиёсий тадбирла ва ҳуқуқ-тартиботни мустаҳкамлаш билангина тўла ҳал қилиб бўлмайди. Бунинг учун жамиятнинг маънавий ҳаётини ҳам қайта куриш талаб этилади. «Маънавият йўқ жойда ҳеч қачон бахт-саодат бўлмайди» деган эди Президент И. Каримов.

Маданиятшунослик талабаларга жаҳон маданияти ва унинг узвий ажралмас қисми бўлган ўзбекистон маданиятини ривожланиш тарихи, ўзига хос хусусиятлари, ўзаро алоқадорлиги муаммолари ва истиқболлари тўғрисида билим, кўникма ва малакаларни бериш билан айна пайтда, миллий маданиятга ва ўзга миллатлар маданиятларига, қадриятларига уларни ҳурмат руҳида тарбиялашда, маданият ёдгорликларига ижодий муносабатда бўлишларида, маънавий жиҳатлардан ривожланишларида кўмаклашади.

Муҳокама учун саволлар.

1. Президент И.А.Каримов асарларида маънавий маданиятни илмий асосларни жамиятга тадбиқ этиш ҳақида сўзланг.
2. Ўтган асрнинг 30 йилларида маънавиятга катта ҳисса қўшган кимларни биласиз?
3. Маънавий маданиятга илмий ва ғайриилмий қарашларини таққосланг.

Мавзу бўйича ечимини кутаётган илмий муаммолар:

1. Маданиятнинг натуралистик, аксиологик, семиотик, фаолият концепцияларининг моҳияти.
2. Ўзбекистоннинг демократик ривожланишида маданият фалсафасининг вазифалари.

2-лекция: Маданий ва маънавий мерос.

Ажратилган соат:
лекция-2.

Асосий саволлар:

1. «Маданий мерос» тушунчасининг мазмуни.
2. Маданий мероснинг механизми.

Таянч тушунча ва иборалар: мерос, маданий мерос, мерос механизми, ворисийлик, маданий тараққиётда миллийлик, маданий тараққиётда умуминсонийлик.

Мавзуга оид муаммолар:

1. Маълумки, инсоният тарихида турли даврларда ва ўлкаларда маданият юксак даражада тараккий этди. Уларни тадқиқ этиш давомида аниқланган умумий ва ўзига хос хусусиятлар нималардан иборат?

2. Ўзбекистон жамияти маънавий янгилашни жабҳасида ўтмиш даврлари, хусусан, совет даври маданий меросидан қандай фойдаланиш керак?

1-асосий савол бўйича дарснинг мақсади: талабаларда маданий ва маънавий мерос тушунчалари ҳақида илмий билмларни ҳосил қилиш, маданий мерос тушунчасини таҳлил қилиш ва мазмунини очиб бериш.

Идентив ўқув мақсадлари:

1. Маданий меросга таъриф беради;
2. ворисийлик тушунчасини изоҳлайди;
3. мерос қолдириш механизмларини таҳлил этади.

1-асосий саволнинг баёни:

Маданий мерос-бу ўтмишдан қолган қадриятлар, ғоялар, тажриба, билимлар, уларни ўзлаштириш йўллари, яъни кишиларнинг ижодий фаолият усуллари ва уни ташкил қилиш ҳамда унинг натижаларидир. Маданий мерос жараёни ўта муҳим бўлиб, маданиятнинг ҳаракатдаги асосий қонунларидан бири ҳисобланади. Бу жараён инсониятнинг ўтмиши, бугуни ва келажағни бир бутун ҳолда бирлаштириб, одатий тарзда таёр ютуқларга айланади. Бор нарсани излаш, маълум нарсани очиш, қилинган кашфиётни кашф этиш керак бўлмаганидек, ўтмиш аجدодлар қилган ишларини такрорлаш шарт эмас. Эришилган ютуқлардан келиб чиқиб жамият ўз мақсадларини амалга оширишнинг қисқа йўллари танлайди. Бундан ташқари маънавий мерос кишиларнинг савиясини беҳад кенгайтиради, улар ҳаётини ақлий ва ҳиссий жиҳатдан бойитади, билмнинг туганмас манбаи бўлиб хизмат қилади.

Ўтмиш билан батамом узилиш мумкин эмас. Инсоният тарихида мутлақо янги маданият яратишга уринишлар бўлган, бироқ бундай уринишлар хунук натижаларга олиб келган.

Маданиятнинг меъёрий ривожланиши уни асраб, келгуси авлодларга мерос қилиб қолдиришни билдиради. Бироқ, бу жараён оддий ва бир хилда кечмайди. Маънавий қадриятларнинг мундарижаси, уларни қайта кўриб чиқиш ва қайта баҳолаш уларнинг ўзаро боғлиқлик усуллари, муносабат типлари, билимларни асраш ва узатиш, ҳаёт меъёрлари, воқеликни эстетик идрок қилиш хусусияти ўзгармасдан қолмайди, улар узлуксиз ҳаракатда бўлади. Мерос серқирра ва кўп қиёфалидир. Унинг аниқ намоён бўлиши типларнинг кўплиги, тенденциялар хилма-хиллиги билан фарқланади. Ҳар бир янги авлоднинг ворислик механизми ўтмишдошларнинг тажрибасидан маданиятнинг турли соҳаларида фарқланади: санъатдаги ўлчам фандагидан бошқача; табиий фанлар гуманитар фанлардан фарқли. Ворислик ҳар қандай соҳада инсоннинг ҳақиқий ўзлаштиришида намоён бўлади ва айти пайтда маҳаллий ёки дунё миқёсидаги жараёнлар шаклида ҳам ифодаланиши мумкин.

Агар маданият ва маънавият соҳаларида тил, удумлар, анъаналар ва бошқалар бўлса, маълум халқнинг маданият тарихи доирасида мерос қолдириш жараёни яхшироқ кечади. Бошқа соҳаларда эса техника, фан, санъат каби соҳалардаги бир халққа тегишли мерос бошқа халқларга ҳам тегишли мулкка айланади.

Кейинги авлодларга мерос қолдириш учун маданиятда белгиланган усул ва механизм мавжуд. Улардан баъзилари қадимдан амал қилади, бу – намоёниш қилиш, оғзаки узатиш, фольклор, санъат; бошқа усуллар кейинроқ пайдо бўлди, бу – кино тасвири, оҳанграбо ёзуви, компьютер хотираси. Барча жамиятларда ҳам ўзгариш шароити бир хилда эмас. Улар ижтимоий-иқтисоди, сийси, ғоявий омиллар билан белгиланади. Бу

омиллар мероснинг ҳажми, танлаш хусусияти, интенсивлигига боғлиқ. Умуман, маданий меросдан маҳрум бўлган ёки фойдаланмаган жамият ёки халқлар тарихда бўлиши мумкин эмас.

Муҳокама учун саволлар:

1. Маданий мерос сирасига нималар киради?
2. Мероснинг серқирра ва кўп қиёфалилиги нималарда намоён бўлади?
3. Мерос, хусусан, маданий мерос қолдиришнинг қандай усуллари мавжуд деб ўйлайсиз?

2-асосий савол бўйича дарснинг мақсади: талабаларда маданий мероснинг амал қилиш механизмлари ҳақида билимлар ҳосил қилиш, ҳар бир халқ ва этноснинг ўзига хос маданий меросга эканлигини баён этиш орқали умуминсоний маданий меросга ҳурмат ҳиссини шакллантириш.

Идентив ўқув мақсадлари:

1. Маънавий мероснинг узвийлигини англайди;
2. Ўтмишдан келажакка ўтишда мероснинг ўзгаришини кўрсатади;
3. Ҳар бир халқнинг маданий мероси такрорланмас қадрият эканлигини изоҳлайди;
4. Анъана ва мероснинг алоқадорлигини кўрсатади.

2-асосий саволнинг баёни:

Маданий мероснинг механизми қуйидаги хусусиятларга эга:

1. Маънавий мероснинг узвийлиги. Аждодлар яратган жамики бойликка янги авлод меросхўр бўлади, тарихий аҳамиятини йўқотган маданият ўрнида яна маданиятлар вужудга келади, аввалгиларидан кўрқп нарса ўзлаштирилади. Ўтмиш тажрибаси бугун ва келажак учун ҳар доим асқотиши мумкин, шунингдек, бугун унутилган нарсалар бутунлай йўқолиб кетмайди. Масалан, В. Шекспир юз йилча унутилиб, кейинги авлодлар учун жаҳон адабиёти ва драматургиясининг классиги сифатида танилди.

2. Ўтмишдан келажакка ўтиш жараёнида мероснинг ўзгариши. Маданий мероснинг ўтиш даврида хусусиятлари ўзгариши мумкин. Яъни миллий ғоя мавжуд нуқтаи назар ва билимлар талабига мос келувчи янги талқиндаги мазмун касб этади. Мана шундай кўринишда у келажакка мерос бўлиб ўтади.

3. Ўтмишда қолган барча нарсалар бутунлай ўзлаштирилмайди, балки янги давр муҳити ва талабига, руҳига берувчи, моҳиятан зарур нарсаларгина олинади. Ҳозирда эскирган ва керакмас деб ҳисобланган нарсалар, келажакда балки янги моҳият ва муҳим аҳамият касб этар. Янги ҳаёт қадим донишмандчилигидан ғоя олади.

Ҳар бир этнос, халқ ўзининг мустақил, бетакрор, беҳад ноёб маданиятига эга. Халқлар ҳаётининг минтақавий, тарихий ўзига хослиги ҳар бир халқ маданиятининг ривожланиши учун шароит яратиб беради, у ёки бу этнос ҳаётининг сақланиб қолиши ва барҳаётлигига имконият яратиб беради. Шу тарзда миллатлар олами, умумий коиноти шаклланади, унда инсон ва унинг тарихан ўраб турувчи табиат уйғунлашиб, этносларнинг ижтимоий руҳиятига таъсир кўрсатади, миллий хусусият таъсир кўрсатади, миллий хусусият шаклланади ва унинг амалий фаолият йўналишини аниқлайди.

Анъана маданиятда янги одатлар билан уйғунлашиб кетади. Инсонга нафақат билим, балки ҳаёт фаолиятида анъанавий ибратлар ва яхши ўзлаштирилган маҳорат ва кўникма ҳам зарур. Бироқ, ижодкорликнинг бошланиши фикрлаш жиҳатдан дастлабки эслаб, тасвирлашдан кўра сермахсулликни вужудга келтиради. Маданиятнинг ривожланиш жараёни ижодкорликнинг субъекти саналган шахснинг шаклланиши жараёни билан бирга кечадиган ҳодисадир, яъни инсонни нафақат жамиятда мавжуд бўлган маданий меъёрлар, анъана ва ибратлар, балки маданий жараёнларнинг ривожланиб бориши ҳам қўллаиди.

Юқорида таъкидланганидек миллий маънавий мерос муаммоси мамлакатимизда жамият учун ўта муҳимлилик касб этмоқда. И. А. Каримов «Ўзбекистон XX1 аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» китобида таъкидлаганидек, ўзоқ давом этган каттиқ мафкуранинг тазйиқига қарамай, Ўзбекистон халқи авлоддан-авлодга ўтиб келагн ўз тарихий ва маданий қадриятларини ҳамда ўзига хос анъаналарини сақлаб қолишга маваффақ бўлди. «Мустақиллигимизнинг дастлабки кунлариданок, аждодларимиз томонидан кўп асрлар давомида яратиб келинган ғоя улкан бебаҳо маънавий ва маданий меросни тиклаш давлат сиёсати даражасига кўтарилган ниҳоятда муҳим вазифа бўлиб қолди».

Муҳокама учун саволлар:

1. Маданий мерос нима?
2. Турли маданиятлар мулоқотининг зарурлиги ва аҳамияти.
3. Маданий ворислик механизми қандай амал қилади?

Мавзу бўйича ечимини кутаётган муаммолар:

1. Маълумки, маънавий ва моддий маданият маданиятнинг икки алоҳида туридир. Моддий ва маънавий мерос бир-бири билан қандай алоқадорликда амал қилади?
2. Маданий мероснинг ворисийлик қонунини инкор этиш салбий оқибатларга олиб келишининг назарий асослаш.

3-лекция. Марказий Осиё маданияти ривожланишининг асосий босқичлари.

Ажратилган соат:
Маъруза-2, семинар-2

Асосий саволлар:

1. Марказий Осиёда халқлари қадимги маданияти.
2. Марказий Осиё Уйғониш даври фалсафасида дунёвий маданият.
3. Темур ва темурийлар даври маданияти.
4. Туркистонда маърифатпарварлик маданияти.

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар:

Қадимий цивилизация, субмаданият, зардуштийлик, Авесто, Аҳмонийлар, буддавийлик, оромий ёзуви, сўғд ёзуви, Уйғониш даври, Ренессанс, қорахонийлар, миниатура, Сомонийлар, мусаввирлик, ҳаттотлик, қўлёзма, Амир Темур, темурийлар, Бибихоним, масжид, макбара, Мовароуннаҳр, Регистон, настаълик, тасаввуф, нақшбандия, тузуклар, маърифат, маърифатпарварлик, маънавият, маърифатчилик, туркий маданият, рус-тузем мактаби, жадидлик, қатағон, жадид мактаблари.

Мавзуга оид муаммолар:

1. Марказий Осиё ҳудудидаги қадимги давлатлар пайдо бўлиши ва мазкур мамлакатлар маданиятининг ўзига хос хусусиятлари ҳақида фикрлар хилма-хиллиги.
2. Марказий Осиё Уйғониш даврининг даврлаштирилиши ҳақида фикрлар хилма-хиллиги нималарда намоён бўлади? Фикрларингизни изоҳланг.

1-асосий савол бўйича дарснинг мақсади: Марказий Осиё ҳудудида мавжуд бўлган қадимий халқлар ва давлатлар маданиятининг вужудга келиш заминлари, уларнинг бошқа халқлар маданиятларидан фарқли томонлари, мазкур халқлар маданиятининг ўзига хос хусусиятлари ҳақида маълумот бериш.

Идентив ўқув мақсадлари:

1. Марказий Осиё ҳудудида мавжуд бўлган қадимги халқлар ва давлатлар тўғрисида тушунчага эга бўлади.
2. Марказий Осиё маданиятининг тарихан ўзига хос жиҳатларини аниқ кўрсатиб беради.
3. Марказий Осиё маданиятининг характерли белгиларини фарқлайди ва маълум тизимга солади.

1-асосий саволнинг баёни.

Марказий Осиё маданияти жаҳон маданияти тарихида муҳим ўрин тутди. Унинг ўрта асрлардаги маданиятига бутун дунё аллақачон муносиб баҳо берган. Ҳатто бугунги кунда Бақтрия, Марғиёна, Сўғд, Парфия, Фарғона, Хоразм, Чоқ халқларининг қадимги маданияти жаҳон илм аҳлини ҳайратга солмоқда.

Марказий Осиё халқлари маданиятининг вужудга келиши шароитларини белгилашда даставвал, унинг жуғрофий ўрни ва табиати, иқлими воситаларга эътиборни қаратиш лозим бўлади. Маданиятшунослик фани ҳар қандай маданиятнинг шаклланишидаги ўзига хос жиҳатларни жой манзараси, иқлими, биосфера омилларининг аҳамияти катта эканлигига алоҳида эътибор беради. Марказий Осиё минтақасининг табиати турли хиллиги билан катта фарқ қилади. Бу ерда серҳосил водий ва воҳалар, серсув дарёлар, қароқ чўллар, дашту адирлар, Помир ва Тангритоғнинг баланд музофотлари билан ёнма-ён жойлашгани диққатга сазавор. Бундай хусусият деҳқончилик, чарвачилик, тоғда яшовчи қабила ва халқлар хўжалик тарзи билан ўзига хос маданиятларининг шаклланиши учун муҳим имконият яратади.

Тадқиқотларда Марказий Осиё маданиятининг икки хусусияти кўрсатилади: бир томондан, турли маданиятларнинг ўзаро таъсирида, иккинчи томондан, қадимги цивилизацияларнинг бошқа ўчоқлари билан яқин алоқада ривожланиш. Бу хусусиятларни батафсил кузатадиган бўлсак, Марказий Осиё маданиятининг шаклланиш жараёнлари яққол намоён бўлади. Энг қадимги даврлардан деҳқончилик, чорвачилик ва тоғ овчи қабилалари ўртасидаги маҳсулот айирбошлаш Марказий Осиё халқлари иқтисодиётининг катта аҳамиятига эга бўлиб, кейинги даврларда ҳам у узоқ сақланиб қолди. Турмуш тарзи ва хўжалик фаолиятидаги фарқланиш билан бирга минтақа халқларининг этник ва тиллардаги яқинлик, ҳамда худонинг ҳам уйғунлашиб кетганлиги Юнон ва Хитой манбаларида ҳам қайд қилинган. Марказий Осиё халқларининг кучли иқтисодий алоқалари, этник ва тил бирлиги уларнинг бир-биридан айрича яшашига йўл қўймади. Натижада қадимги Шарқнинг классик маданияти орасида Марказий Осиё қадимги маданияти ажралиб, ўзига хос кўринишда шаклланди.

Дастлаб, бу маданиятда икки хил маданият аралашиб кетади: кўчманчилик ва ибтидоийлик олами ҳамда цивилизация олами. Бу ердаги қадимги маданиятга хос маданиятларнинг ўзаро мулоқотига акс таъсир кўрсатган «ўзининг бетакрорлиги» ҳақидаги тасаввур шаклланимоқда. Марказий Осиёнинг яхлит маданиятини ташкил қилувчи турли субмаданиятлар мавжудлиги ҳақида тўхталиш жоиздир. Улар қуйидагилар: қадимги давлатлар субмаданияти (Бақтрия, Сўғд, Хоразм, Фарғона, Марғиёна), дашт кўчманчилари – сак, массагет, да-коччилар субмаданияти, Помир ва Тангритоғ қабилаларининг субмаданияти.

Марказий Осиё маданиятининг ўзига хослигининг иккинчи жиҳати минтақанинг ўта қулай жуғрофий ўрнашганлиги билан узвий боғлиқ. Минтақа Месопотамия, Ҳиндистон ва Хитой каби учта буюк Шарқ цивилизацияси билан бевосита чегарадош бўлиб, Фарб цивилизациясига хос бешинчи–Греция ва Рим билан алоқада ривожланган. Бундай алоқаларнинг муқаррарлиги туфайли Марказий Осиё маданияти Шарқ ва Фарб ўртасида воситачилик миссиясини бажаришга сабаб бўлди, яъни иқтисодий соҳаларда энг аввало халқаро савдода ва маданий соҳаларда ҳам Марказий Осиё Фарб ва Шарқ ўртасида боғловчи кўприк вазифасини бажарди.

Қадимги Марказий Осиё халқларининг маънавий маданияти ҳақидаги билимларининг бебаҳо манбаси «Авесто» ҳисобланган. «Авесто» сўзининг мазмуни умумий изоҳга эга эмас, кўпинча «Асосий матн» сифатида таржима қилинади. «Авесто» дунёдаги энг қадимги динлардан бўлган зардуштийлик тарафдорлари учун муқаддас калима ҳисобланиб, пайғамбар Зардушт тўпланганларга ундан ваъз ўқиган. Унинг ҳаёти даври мил. ав. IX–VI асрлар атрофида дейилади. «Авесто» ва унинг бошқа матнларининг тўпланиши кўп асрлар давомида амалга оширилган. «Авесто» нинг энг қадимги матнлари мил. ав. II мингинчи йилларга тааллуқлидир, «Авесто» нинг миллидий VII асрга тегишли бўлган тўплами турли мазмундаги 21 китобдан иборат бўлиб, унда ўша даврнинг барча билимлари жамланган.

Марказий Осиё цивилизация ва маданиятининг мустақил ривожланиши Эрон Аҳмонийлари томонидан биринчи йирик босқинчилиги туфайли тўхтаб қолди. Сўғд, Бактрия, Хоразм мил. ав. VI – IV асрларда Аҳмонийлар давлати таркибига кирган. Аҳмонийлар империяси маданияти ҳам кўпгина мамлакат халқлари яратган илмий билимлар, диний эътиқодлар, санъат ютуқларининг синтези ҳисобланади. Бу маданиятга Марказий Осиё халқлари ҳам ўзининг алоҳида ҳиссасини қўшган. Зардуштийлик Аҳмонийларнинг давлат дини сифатида қабул қилиниши билан бирга Ғарбга ҳам кенг ёйила бошлади. Аҳмонийлар салтанатининг Суза ва Персеполдаги ўлкан ёдгорлиги қурилишга Марказий Осиё минтақасидан кўплаб хом ашё келтирилган. Саройлар қурилишига Бактриядан олтин, Сўғддан ложувард ва қимматбаҳо тошлар, Хоразмдан феруза олиб борилган.

Бунда Хоразм маданиятини алоҳида таъкидлаш лозим. Шу минтақа суғориладиган деҳқончилик, шаҳар маданияти шаклланган энг қадимги манзилгоҳлардан бўлиб, бу ерда Ўзбекистон ҳудудидаги қадимги (эр. ав. VII–VIa) давлатнинг вужудга келишига асосланган. Хоразм (эр.ав.IV а.) Александр Макдуний босқинига қадар Аҳмонийлар истилосидан озод бўлган давлат бўлиб хоразмийлар Ҳиндистон, Хитой, Яқин Шарқ ва ўзларининг хунармандчилик буюмлари билан донг таратганлар. Канал, қалъа, кўп қаватли саройлар, кураш нафақат амалий малакани, балки мураккаб ҳисоб–китоб ва ўлчовларни ҳам талаб қилар эди. Бу даврда мовий йўл кўрсаткичларидан фойдаланишни билмай дашт–сахролардан ўтиб бўлмасдан. Хоразмликлар I асрдан VIII асргача ўзлари фойдаланган махсус тақвим тизимини яратдилар. Бу тақвим Абу Райхон Берунийнинг «Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар» асарида муфассал тавсифланган. Бинобарин, Қўйқирилганқалъадаги обсерваториянинг қадимийлиги (эр.ав.III–II а) шубҳасиздир. Доира шаклидаги, дастлабки диаметри 42 метрли бу бино кейинчалик 8 та мустақам минорага эга бўлган деворлар билан ўралиб, диаметри 80 метрли ташкил этган. Икки қаватли марказий бино деворининг қалинлиги 7 метр бўлган. Олимларнинг тадқиқотларига кўра Қўйқирилганқалъа астрономик кузатиш, изланишлар олиб борилган илм қароргоҳи бўлган. Бинони ноёб қурилиш тизими, хоналарни мақсадга мувофиқ жойланишига кўра уни «Хоразм Стоункенти» деб аташ мумкин.

Муҳокама учун саволлар:

1. Марказий Осиёда илк давлатлар маданиятининг вужудга келиш заминлари нималардан иборат?
2. Марказий Осиё маданиятининг тарихан ўзига хос жиҳатлари нималардан иборат?
3. Марказий Осиё минтақасининг Шарқ ва Ғарб маданиятлари ўзаро яқинлашуви ва ривожланишидаги роли ҳамда ўзига хос ўрни нималарда намоён бўлади?
4. Марказий Осиё маданияти ривожланишида маҳаллий динларнинг роли ва аҳамияти ҳақида маълумотлар тўпланг ва уларни тавсифланг.

2-асосий савол бўйича дарс мақсади: Уйғониш даври тўғрисида маълумот бериш, Уйғониш даврини даврлаштириш тўғрисидаги нуқтаи назарларни баён этиш ва бу масалага аниқлик киритиш.

Идентив ўқув мақсадлари:

1. Шарқ ва Ғарб маданияти ривожланишида Уйғониш даврининг тутган ўрни ва ролини аниқлаб олади;
2. Уйғониш даврини даврлаштириш масаласини илмий жиҳатдан тушуниб етади;
3. Уйғониш даврини даврлаштиришни маълум системага солади;
4. Уйғониш даврининг илк бор қайси ҳудудларда келиб чиққанлиги тўғрисидаги фикрларни фарқлайди ва уларни ўзаро солиштиради.

2-асосий саволнинг баёни:

Шарқ Уйғониши, Шарқ Ренессанси ҳақида гап кетганда турли соҳа олимлари–тарихчилар, адабиётшунослар, маданиятшунослар ва санъатшунослар бу масалага бефарқ бўлмаганларидек, қарашлар ҳам асосан иккига бўлинади. Уйғониш атамаси (итальянча–французча *Renaissans*–Уйғониш)ни даставвал шу маданият соҳиблари–итальян гуманистлари ишлатганлар. Жумладан, италиялик ёзувчи Ж.Бокаччо бу атамани Джотто ижодига қарата, «у антик санъатни уйғотди» деб биринчи бор ишлатган эди. Бутун бир даври англатувчи тушунча сифатида санъат тарихчиси Ж. Вазари (1511–1574) тарафидан унинг «Машҳур санъаткорлар ҳаётидан лавҳалар» китобида (1550) тилга олинган. Кўпчилик олимлар Европа Уйғониш даврини классик тарзда даврлаштириб у XIV–XVI асрларга хос деб билсалар, бошқалар Уйғониш маданиятини бир мунча илгарироқ XII аср–Каролинглар Ренессансдан бошлаб, Испания, Италия шимолидаги мамлакатлар (Шимолий Уйғониш) Уйғониш–XVII аср билан якунлайдилар. 1950 йилларнинг ўрталарида эътиборан «Шарқ» Уйғониш даври масаласида жиддий мунозара баҳс кетди. Хитой маданияти тарихи таҳлилида академик Н. Конрад Уйғониш даврини қадимги, ўрта асрлар сингари инсоният цивилизациясининг барча минтақаларига хос умумбашарий ҳодиса деб қарайди. Умумжаҳоний жараён ҳисоблаган Уйғониш Шарқда (Хитой) VI–VIII асрларда бошланиб, Ғарб сари силжиган ва XIV асрда Европа ҳодисасига айланган. Уйғонишнинг бундай талқинига қарши бу ҳодиса турли мамлакатларда минтақавий, айрим кўринишларда амал қилиши мумкин, лекин у умумжаҳоний феномен бўлиши мумкин эмас, деб ҳисобловчилар ҳам бор. Уйғониш даври Хитойда (Конрад), Кореяда (Тен), Эрон ва Тожикистонда (Брагинский, Никитин), Ҳиндистонда (Цемшев), Туркияда (Меллов), Арманистонда (Чалоян), Озарбайжонда (Гаджиев), Грузияда (Нуцубидзе, Натадзе) кечканлиги ҳақида айрим маълумотлар келтирилади. Айни чоғда ҳар икки қараш тарафдорларини Европа Уйғониш даврини мутлақо бетакрор ҳодиса деб қаровчи муаллифлар (А. Лосев, М. Петров) жиддий танқид қиладилар.

Марказий Осиё минтақасидаги Уйғониш ҳақида гап борганда IX–XII асрлар аввало ҳорижий маданият ва қарор топган исломий эътиқодга нисбатан ривожланган ва бойиган қадимий маданият негизида миллий Уйғониш деб қаралмоғи лозим. Марказий Осиё узоқ йиллик тарихида кўп босқич ва талончиликларни кўрди, уларга қаршилиқ ва озодлик, мустақиллик учун кураш олиб борди. Ҳақиқат шундаки, ҳар бир босқиндан сўнг миллий давлатчилик ва маданият тикланди. Мустақилликка интилиши ғояси ва ҳаракати ўзга халқлар томонидан яратилган маданиятларни инкори эмас. Марказий Осиё маданиятида умуминсоний аҳамиятга молик жамики маданият ютуқлари ижодий уйғунлашганидек, айни пайтда минтақа маданияти бошқа халқлар маданиятларига самарали таъсир кўрсатди ва уларни бойитди.

Мавжуд адабиётлар ва фикрлар таҳлили асосида Марказий Осиёдаги халқлар Миллий маданий Уйғонишни уч даврга бўлиши мумкин:

1. IX – XII асрлар – араб босқинидан кейинги давр.
2. XIV – XV асрлар мўғул истилосидан кейинги давр.

3. XX аср боши ва ҳозирги давр-колониал босқин ва Совет давридан кейинги сиёсий, миллий, маданий Уйғониш.

Мустақиллик ва миллий маданият Уйғониш ҳодисалари моҳиятан, ички жиҳатдан узвий боғлиқ бўлиб, бу хусусда академик М. М. Хайруллаев шундай ёзади. «Мустақиллик ва Уйғониш, Мустақиллик ва юксалиш узвий боғлиқдир, у биздан ақл идрокни, билимни, истеъдоду қобилиятни, фаолликни, куч-ғайратни талаб этади».

IX–XII асрларда Марказий Осиё минтақасида маданият юксалиши парвоз босқичга чиққанлиги тўғрисида гап борар экан, айтиш мумкин бу ҳудуд жаҳонни хайратга солган буюк мутафаккирларни етиштириб берганлиги, илм-маърифат, бетакрор кашфиётлар бешиги-тарихда «Мусулмон маданияти», «араб маданияти» деб номланган тушунчалар билан баҳолангани бежиз эмас, ўрта аср тарихчилари ва сайёҳлари ушбу даврда Марказий Осиёда иқтисод, савдо ўсганлиги, кўркем шаҳарлар қад кўтарганлиги, илм-маърифат гуркираб ривожланганлиги ҳақида маълумот берадилар.

Марказий Осиёда Уйғониш даври маданиятининг белгилари қуйидагилар:

- дунёвий илмларига интилиш, дин ва диний билимларни жамият, инсонлар манфаати нуқтаи назаридан талқин этиш;

- турли халқларнинг маънавий-маданий мероси ўтмиш маданий қадриятларидан (араб, эрон, юнон маданияти бойликлари) фойдаланиш;

- табиатни, мавжуд ҳаётни, мавжудотни ўрганишга қизиқишнинг кучайиши, унинг сирларини очишга ва ундан фойдаланишга интилишнинг ортиб бориши, шу муносабат билан табиатшунослик илмларининг ривожланиши;

- билишда ақлни мезон деб билиш, ақлнинг билиш, рационалистик усул, илмийлик ролининг ошиб бориши;

- инсонга муҳаббат, унинг ахлоқий, ақлий хислатларини, қобилиятларини ўрганиш ва фазилатларни очиқ беришга интилиш, мантиқ илмига катта эътибор бериш, комил инсонни тарбиялаш, етук фозил жамоа ҳақидаги фикрларни асослаб бериш;

- диний тасаввур, диний таълимотлар ривожига диний ахлоқий мавзунинг устунлиги, инсон хулқи, манфаатларининг диний ғояларда етакчи мавзуга айланиши, ички маънавий камолот, Оллоҳга субъектив ички мукаммаллашув, маънавий-руҳий кўтарилиш, юксалиш ёрдамида эришув ва унинг сифатларига муяссар бўлишига қаратилган фаолият;

- оғзаки ва ёзма сўзга катта эътибор, унинг ижтимоий ахлоқий қудратини куйлаш, таърифлаш, шеърят, филология, бадиий маданиятнинг юксак ривожига, сўз санъати, риторика билан шуғулланиш маданийликнинг муҳим белгисига айланиб қолиши.

Муҳокама учун саволлар:

1. Уйғониш даври тушунчаси ва Шарқ Уйғонишининг ўзига хослиги нималарда намоён бўлади?

2. Уйғониш даври Марказий Осиё файласуфларининг жаҳон фалсафаси, илм-фани ва маданияти тараққиётига қўшган буюк ҳиссалари нималардан иборат?

3. Марказий Осиёнинг миллий маданий Уйғонишини қандай даврларга бўлиш мумкин? Улар ўртасида умумий ўхшашлик борми? Фикрларингизни аниқ далиллар асосида асослаб бering.

3-асосий савол бўйича дарс мақсади:

Талабаларга Темур даври ҳақида, у билан боғлиқ Уйғониш даврида маданият, маърифат тўғрисида тўлиқ маълумот бериш.

Идентив ўқув мақсадлари:

1. Темур маърифатпарвар, юксак маънавиятли комил инсонлигини асослаб беради;

2. Темур даврида ижтимоий-фалсафий фикрлар хусусида гапириб беради.

3-асосий саволнинг баёни.

Марказий Осиё Уйғониш даврининг иккинчи босқичи XIV–XV асрларни ўз ичига олади. Мазкур давр ҳақида шуни таъкидлаш керакки, бу давр маданиятида илмий-фалсафий йўналишлар билан бир қаторда бадий эстетик тамойиллари ҳам кенг тарғиб этилади. Айниқса шу давр Шарқ мутафаккурлари Қозизода Румий, Улуғбек, Али Қушчи ва бошқалар устувор даражада илмий фаолият билан шуғулланган бўлсалар, Саккокий, Лутфий, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий, Бехзод кабилар ижодида бадий-эстетик ғоялар марказий ўрин тутди.

Марказий Осиё Уйғониш даврининг етуклик даври деб ҳисобланган бу босқичи Темур ва темурийларнинг сиёсий ҳукмронлиги даврига тўғри келади. Тарихшунос олим Б. Аҳмедовнинг қайд этишича, темурийлар деб ном олган сулола Мовароуннаҳр, Афғонистон, Эрон, Озарбайжонда XIV асрнинг 70 йилларидан XV асрнинг бошларигача ҳукмронлик қилади. Марказий Осиё XIV асрнинг 40 йилларида Чиғатой улусида феодал тарқоқлик кучаяди. Бунинг натижасини мамлакатда нотинчлик вужудга келади ва тахт тепасига машҳур Темур келади.

Темурийлар даври маданияти тушунчаси чуқур маънога эга бўлиб, унинг ривожига Улуғбек, Ҳусайн Бойқаро, Бобур сингари темурийзодалар, шу билан бирга ўша даврда яшаган алломалар Жомий, Навоий, Бехзод сингари ижодкорлар, Ғиёсиддин Самарқандий, Хондамир каби тарихнавислар, юзлаб меъморлар, мусиқа арбоблари, хунармандчиликнинг моҳир усталари катта аҳамиятга эга бўлган улушларини қўшади.

Соҳибқирон Амир Темур салтанати жуда катта ва бой маънавий заминга қурилган бўлиб, шу давлатнинг асосий устуни маънавий бой ўтмишга эга. Темур фаолияти давомида маънавий ахлоқий фазилатлари шакллантириш маълум тарихий жараёнларни ўз бошидан кечирган. Темурнинг ўз устозларига бўлган ҳурмати, муносабати, садоқати, эҳтироми масаласи. Темурнинг муҳим фазилатлардан бири инсониятга бўлган ҳурмати, илм-фан, маданиятни юксак кадрлаши ифодасидир. Бинобарин, унинг устозлари ўз замонасининг фозилу-фузалолари Хожа Шамсиддин Кулол, Сайид Амир Кулол, Мавлоно Абу Бакр Таёбодий, Мир Сайид Баракалар бўлишган. Амир Темур ҳамиша қуйидаги мисраларни таъкидлаб келган "салтанатимдан орттирган жамики бойлигим ва мустаҳкам маъволарни фатх этганим барчаси Шайх Шамсиддин Кулолнинг дуоси, Мовлоно Зайниддин Абу Бакр Таёбодий ҳиммати ва Сайид Барака шарофатидандир".

Бу ўрнида Темур тузукларида кўплаб мисоллар келтирилганлигини эслашимиз мумкин. Темур салтанатида маънавий омиллар ҳақида сўз борганда унинг ислом дини, шариат қоидаларини ҳамиша қўллаб-қувватлаганлигини, улар ривожига алоҳида эътибор берганлигини таъкидлашимиз лозим. Айниқса соҳибқирон исломнинг маънавий тарбиядаги мавқеига алоҳида эътибор берди. Ислоннинг Туркистон халқлари маънавий ҳаётидаги мавқеини юқори тутганлиги, унинг равнақига жуда катта ҳисса қўшганлиги туфайли Темур 800 йилликнинг бошидаги дин тарқатувчиси унвонига сазовор бўлади. Ислон қонун қоидаларини шариат талабларини билиш, уларнинг мазмунини англаб етиш масаланинг бир томони Темур ана шундай маънавий тамойилларини ўз фаолиятида ҳар томонлама қўллаши ишлар ва давлатчилик ишларини юргизишда уларга суянган ҳолда масалаларни ҳал этиш масаланинг бошқа муҳим бир томонидир.

Соҳибқирон Амир Темур ўз салтанатида тили, эътиқоди, урф-одатлари ҳудудлари турлича бўлган кишиларнинг ҳамжиҳатлиги учун ҳам кўп қайғуради. Жаҳоннинг турли мамлакатларидан келтирилган минглаб хунармандларни иш билан таъминлайди, улар ўртасидаги мунсосбатнинг самимий бўлишига эътибор беради. Тарихчиларнинг маълумотларга қараганда, келтирилган 150000 дан ортиқ кулоллар, заргарлар, тўқувчилар, меъморлар, тош йўнувчилар ва бошқа хунармандлар ўртасида яхши алоқалар ўрнатади ва улар меҳнатини муносиб тақдирлайди. Юқоридаги фикрлар ҳулосаси билан жаҳоннинг юзлаб тарихчи-ю олимлари ёзиб қолдирганлар. Уларнинг эътирофича, Темур фалсафа, тарих, табобат, жузум фанларидан яхши хабардор бўлган. шеърийат соҳасида эстетик онги юксак эканлиги ҳақида Навоий «Мажолис ун-нафоис»да келтиради.

Темур фан, маданият соҳасида жуда тўғри сиёсат олиб боради. Гап шундаки, у Туркистон халқлари маънавий маданияти миллий хусусиятларига содиқ қолгани, тараққий эттиргани ҳолда, умуминсоний қадриятлардан баҳраманд бўлиш учун ҳам реал имкониятлар яратади. Бу даврнинг маданият арбоблари ҳам Шарқ, ҳам Ғарб маънавияти ютуқларидан баҳраманд бўладилар ва ижод қиладилар. Иккинчидан, исломнинг умуминсоний ғоялари, ислом маданиятининг ранг-баранг йўналишлари халқимиз маданияти, урф-одатлари, маросимлари, томошалари руҳига кириб бориб, мазмунан бойитади. Учинчидан, маданият ва санъат соҳасида, маиший турмуш соҳасида хотин-қизларнинг эр йигитлар билан байрамларда, улуғ айём кунларда эркин иштирок этишлари маданиятнинг маънавий аҳамиятини янада юқори кўтаради. Бинобарин, темурийлар шундай ғояларни илгари суришганки, хотин-қизлар оила қуришда, илм олишда, ҳунарда, санъатда ўз қобилиятларини эркин кўрсатишлари мумкин бўлган. Темурий маликалари, беклари ва ҳокимлар саройдагина эмас, байрамларда, сайилларда халқ оммаси олдида очиқ юрганликлари, ҳатто элчилар билан мунозора олиб борганликлари, меҳмон қабул этганликлари, умуман, давлат ишларида, шеърятда, соз чалишда ўз қобилиятларини намоён этганликлари ҳақида тарихий манбаларда ёзиб қолдирилган.

Темурнинг меъморчилик соҳасида олиб борган ишлари жуда катта аҳамиятга эга бўлиб, буларга Самарқанд атрофида қурилган 12 та чорбоғ, 10 яқин йўлдош шаҳарчаларининг қасрлари яққол мисол бўла олади. У яратган боғлар-Боғи Шамол, Боғи Баланд, Боғи Биҳишт, Боғи Чинор ва бошқаларда олиб борилган ободончилик ишлари натижасида Самарқанд, Хива, Шаҳрисабз, Бухоро каби шаҳарлар гуркираб ўсади ва кўркам тус олади. Соҳибқирон Темур юбилеи муносабати билан чоп этилган илмий тадқиқотларда темурийлар даврида моддий маданиятнинг туқимачилик, кулолчилик, чилангарлик ва металл буюмлар ясаш, темирчилик ва бинокорлик каби соҳалари асосий ўрин тутганлигига алоҳида эътибор қаратилди. Темурийзодалар Улуғбек (1394-1449), Султон Ҳусайн (1438-1506), Бобур (1483-1530) илм фан ва маданият тараққиётига фақатгина ҳомийлик қилиб қолмасдан, айни вақтда ўзларининг бетакрор шахсий илмий, фалсафий, бадий эстетик фаолияти билан унинг тараққиётига катта ҳисса қўшдилар.

Муҳокама учун саволлар:

1. Темур нима сабабдан ўз ҳокимиятининг маркази этиб Самарқандни танлади?
2. Темур ва Темурийлар ҳақида шўролар даврида қандай фикрлар мавжуд эди?

4-асосий савол бўйича дарс мақсади: Талабаларга маърифатпарварлик маданиятининг пайдо бўлиши ва унинг ривожланиши босқичларини тўлиқ тушунтириб бериш, маърифатпарварларнинг ғоявий устози ва Туркистонга маърифатпарварлик ғояларининг кириб келиши ҳақида маълумот бериш.

Идентив ўқув мақсадлари:

1. XIX асрнинг иккинчи ярмида маърифатпарварлик маданиятининг пайдо бўлиши тўғрисида маълумот беради;
2. Маърифатпарварлик маданиятининг Туркистонга кириб келишини «қузатади»;
3. Маърифатпарварлик ғояларининг ривожланишида И. Ғаспиралининг ўрни хусусида маълумот беради.

4-асосий саволнинг баёни.

Маърифатчилик ғоялари Марказий Осиё халқлари минг йиллик тарихининг энг муҳим ва кучли маънавий таянчларидан ҳисобланади. Унинг теран илдишлари энг қадимий обидалардан тортиб ҳозирги маданиятимизнинг асосий тамойилари билан узвий боғланиб кетади. Тарихан кўз ташлайдиган бўлсак, бу йўналиш тараққиётида ислом дини

ақидалари, тасаввуфнинг маънавий тамойиллари, инсонпарварлик ғоялари ҳамиша ҳамоҳанг тарзда намоён бўлганлигини кўрамиз.

XIX асрнинг иккинчи ярми биз маърифатпарварлик маданияти деб атаётган соҳада муайян ўзгаришларни юзага келтиради, маърифий эстетик ақидаларни амалда тадбиқ этиш учун муайян шарт-шароит яратди дейиш мумкин. Бунинг ижтимоий сиёсий ва маънавий омиллари мавжуд, албатта. XIX асрнинг иккинчи ярмида чор Россияси томонидан Туркистоннинг истило этилиши туфайли ижтимоий ҳаётида ички мувозанат ва турғунликка муайян даражада эришилгандай туюлади, маданий маърифий ва бадиий жараёнларнинг жонланишига, европача маданиятнинг кириб келишига таъсир кўрсатди. Аҳмад Дониш, Абай, Тўхтағул, Фуркат, Муқимий, Сатторхон ва бошқа маърифатпарварлар мустамлакачилик йўли билан кириб келган рус ва Европа маданиятига ҳар ҳолда, тўла салбий муносабатда бўлган эмас, аксинча уни ўрганиш ишига ижобий ёндошадилар. Чунончи, Сатторхон Абдуғаффоров биринчилардан бўлиб рус тилини ўрганади. 1873-76 йилларда Чимкентда очилган рус-тузем мактабида муаллимлик қилди. «Туркистон вилоятининг газетаси» да таржимон бўлиб ишлади. Биринчи бўлиб рус тилида «Қўқон хонлигининг ички аҳволи ҳақида қисқача очерк»ни ёзди. «Туркестанские ведомости»нинг бир неча саналарида уни эълон қилади. Бироқ шуни айтиш керакки, бу даврда Чор расмий доираларида фақат рус маданиятини улуғлаш, тарғиб қилишга, халқни руслаштириш учун Туркистонлик зиёлиларни жалб қилишга катта аҳамият берилади, бу ишга рози бўлганлар рағбатлантирилади.

Маърифатпарварлик маданияти тизимида санъат турларига ҳам эътибор берилади. XIX аср иккинчи ярми XX аср бошлари Туркистон маърифатчилари қарашларида санъатни турларга бўлиш, ҳар бир турнинг ўзига хослиги, имкониятлари, жанр хусусиятлари тўғрисидаги фикрлар ҳам алоҳида соҳани ташкил қилади. Абай, Дониш, Муқимий, Фуркат санъатининг ранг баранг турлари рассомлик, шеърят, публицистика, мусика, ашула, театр асарларига алоҳида эътибор берадилар, уларнинг эстетик хусусиятларини ифодавий ва тасвирий имкониятларини кўрсатадилар.

Жадидчиликнинг асосий ғоя ва мақсадлари: Туркистоннинг ўрта асрчилик, феодал қоқоқлик, хурофотлардан озод қилиш усули қадимни инкор этган ҳолда улкан, халқни, миллатни замонавий тараққиёт йўлига олиб чиқиш, миллий давлат барпо этиш, конституцион, парламент ва президент идора усулидаги озод ва фаровон жамият қуриш, туркий тилларга давлат тили мақомини бериш, миллий кўшин тузиш ва бошқалардан иборат эди.

Хуллас, жадидчилик XIX аср охири ва XX аср бошларида миллий Уйғониш ва миллий онг юксалишида катта рол уйнаган. Жадидчилик ғояларини унинг ёрқин вакилларида Бехбудий, Фитрат, Чўлпон, Қодирий, Авлоний, Мунаввар Қори, Файзулла Хўжаев, Сўфизода, Тавалло, Ибрат қабила ғоят оғир шароитларда тарғиб этишга ҳаракат қилганлар. Бехбудий, Фитрат, Мунаввар Қори ва бошқа миллат учун жонкуяр жадидлар мактаблари очар, уларда ўзлари дарс берар, ўқув кўлланмаларини ёзар, нашр этар ва бу йўлда жонбозлик кўрсатар эди. Бу йўлда ўз маблағларини ҳам аямаганлар.

Жадидларнинг қисмати собиқ Шўролар тузуми даврида ниҳоятда фожиали поёнига етади. Уларни кўпчилигига миллатчи «пантуркист» деган тамға боғлаб, қатағон қилинди, жадидлар ғоялари ҳаракатига қора чизик тортилди.

Муҳокама учун саволлар:

1. Маърифатпарварлик маданиятининг моҳияти нимада?
2. Фуркатнинг маърифатпарварлик ғоялари тўғрисида сўзлаб беринг.
3. Туркистонда жадидчилик ҳаракати юзага келишининг ижтимоий ва маънавий негизлари.
4. Маърифатпарварлик маданиятининг моҳияти нимада?
5. Туркистонда жадидчилик ҳаракати юзага келишининг ижтимоий ва маънавий негизлари.

Мавзуга оид ечимини кутаётган илмий муаммолар:

- 1.Марказий Осий халқлари қадимги маданияти тараққиётида давр маънавий маданиятининг, диний ва ижтимоий-фалсафий ғояларнинг ўрни.
- 2.Буддавийликнинг дунё динига айланишида Марказий Осиё мамлакатларининг ўрни.
3. Маърифатпарварлар илгари сурган маънавий-ахлоқий ғояларнинг бугунги кундаги назарий ва амалий аҳамияти.

II. Амалий машғулотлар режаси.

1-амалий машғулот: Маданиятнинг ижтимоий-фалсафий моҳияти ва таркибий тузилиши. Маданият ривожланишининг асосий қонуниятлари.

1-асосий савол бўйича дарс мақсади: талабаларда «маданият» атамасининг илмий-фалсафий таҳлили ҳақида, маданиятнинг ижтимоий-фалсафий моҳияти ҳақида билимлар ҳосил қилиш, талабаларда маданиятнинг таркибий қисмлари ҳақида маълумот ҳосил қилиш, миллий маданият ва унинг ривожланиш босқичларини тушунтириш, моддий ва маънавий маданият тушунчасига таъриф бериш, улар ўртасидаги ўзаро алоқадорликни шарҳлаб бериш, қадриятларни турларини классификация қилиш, талабаларда ўтмиш маданий бойликларимизга ҳурмат ҳиссини уйғотиш.

Идентив ўқув мақсадлари:

1. Маданиятнинг инсон меҳнати натижаси эканлигини изоҳлай олади;
2. Моддий ва маънавий маданият соҳаларини ажрата олади;
 1. «Маданият» атамасини фалсафий таҳлил эта олади.
 2. Маданиятшуносликнинг ушбу кўринишларини бирма бир изоҳлаб беради.
5. Маданиятшуносликнинг ижтимоий фанлар билан муносабатини изоҳлайди.

Керакли жиҳозлар: «Маданиятшунослик», «Маданият назарияси ва тарихи» га оид дарслик ва ўқув қўлланмалари, кўргазмали қуроллар, тестлар, тарқатма материаллар.

Ишнинг бажариш тартиби:

- «Маданият» атамасини илмий-фалсафий таҳлил этилади;
- сиёсий , иқтисодий, ахлоқий, ҳуқуқий маданият соҳаларига таъриф берилади;
- эстетик ва педагогик маданиятга таъриф берилади;
- моддий маданият тушунчасига таъриф берилади;
- маънавий маданият соҳалари санаб ўтилади;
- маданиятнинг шахс ва жамият ҳаётидаги ўрни аниқланади;
- маданиятнинг функциялари кўрсатилади;
- маданиятнинг шахс билан боғлиқ функциялари аниқланади;
- қадрият тушунчасига илмий таъриф берилади;
- миллий ва минтақавий қадриятлар изоҳланади;
- умуминсоний қадриятлар таҳлил қилинади;
- ўрганилган билимлар умумлаштирилади;
- дарсни якунлаш.

Керакли адабиётлар:

1. Каримов И.А. Истиқлол ва маънавият. Т. 1994 й.
2. Сафо Очил. Мустақиллик ва маънавий тарбия асослари. Т.: Ўқитувчи, 1997.
3. М. Абдуллаев. Маданиятшунослик асослари . Фарғона, 1997.
4. Э. Гулметов ва б. Маданиятшунослик. Т., 2000й.
5. Культурология. Под редакцией А. Радугина. М., 2001.

6. Гурьевич П. С. Человек и культура. М. «Дрофа», 2001.
7. Туленов Ж. Қадриятлар фалсафаси. Т.1998.
8. Назаров Қ. Аксиология. Т.2000.
9. Назаров Қ. Қадриятшунослик. Т. 2003.

2-амалий машғулот: **Марказий Осиё маданияти ривожланишининг асосий босқичлари.**

Дарс мақсади: Талабаларда Марказий Осиё ҳудудида мавжуд бўлган қадимги халқлар ва давлатлар маданиятининг вужудга келиш заминлари, уларнинг бошқа халқлар маданиятларидан фарқли томонлари, мазкур халқлар маданиятининг ўзига хос хусусиятлари ҳақида маълумот бериш, Уйғониш даври тўғрисида, уни даврлаштириш тўғрисидаги нуқтаи назарларни баён этиш, Шарқ Уйғониш даврининг ривожланиш босқичлари, унинг ўзига хос хусусиятлари, ҳақида маълумот бериш, Темур даври ва у билан боғлиқ Уйғониш даврида маданият, маърифат тўғрисида тўлиқ маълумот бериш, маърифатпарварлик маданиятининг пайдо бўлиши ва унинг ривожланиши босқичларини тушунтириб бериш, талабаларга жадидларнинг маърифатпарварлик ҳаракатлари ва унинг халқ маънавиятини кўтаришда тутган ўрни тўғрисида маълумот бериш.

Идентив ўқув мақсадлари:

1. Марказий Осиё ҳудудида мавжуд бўлган қадимги халқлар ва давлатлар тўғрисида тушунчага эга бўлади;
2. Марказий Осиё маданиятининг характерли белгиларини фарқлайди ва маълум тизимга солади;
3. Шарқ ва Ғарб маданиятларининг ўзаро таъсири ва яқинлашувининг шарт-шароитлари ҳамда сабабларини шарҳлаб беради;
4. Кушон давлати пайдо бўлишининг шарт-шароитлари ва заминларини изоҳлайди;
5. Кушонлар даврида маданият ривожланишининг ўзига хос йўналишларини шарҳлайди.
6. Уйғониш даврини даврлаштириш масаласини илмий жиҳатдан тушуниб етади;
7. Уйғониш даврини даврлаштиришни маълум системага солади;

Керакли жиҳозлар: Маданиятшунослик, Маданият назарияси ва тарихи қўлланмалари, Марказий Осиё қадимги маданияти ҳақида монографик тадқиқотлар, Уйғониш ва маърифатпарварлик даври мутафаккирларининг илмий асарлари, методик қўлланмалар кўргазмали қуроллар, тарқатма материаллар ва б.

Ишни бажариш тартиби:

- Мазкур халқлар яратган маданиятни вужудга келиш заминларини таҳлил қилинади;
- Қадимги Шарқ ва Ғарб маданиятларининг ўзига хос хусусиятлари ва ўхшаш томонларини аниқлаш;
- Кушон маданиятининг ўзига хос хусусиятларини кўрсатнг;
- Кушонлар даври маънавий маданиятида буддавийликнинг таъсирини аниқлаш;
- “Уйғониш даври” атамасига изоҳ берилади;
- Шарқ ва Ғарб Уйғониш даврларининг ўзига хос ва умумий хусусиятлари саналади;
- Марказий Осиё Уйғониш даврини даврлаштиришга оид нуқтаи назарлар саналади;
- Марказий Осиё илк Уйғониш даври мутафаккирларининг илмий мероси таҳлил этилади;
- Темур ва темурийлар даврининг ўлка маданияти тарихидаги ўрнини баҳоланади;

- Темурийлар даври адабиёти ва санъати таҳлил этилади;
- Темур ва темурийлар даврида нақшбандия тарикити пирлари ва шайхларининг фаоляти умумлаштирилади;
- Маърифатпарварлик даври ва маърифатпарварларнинг маданий мероси ўрганилади;
- Олинган билимлар умумлаштирилади ва тизимга солинади;
- Дарсни якунлаш.

Керакли адабиётлар:

1. Каримов И. А. Маънавий юксалиш йўлида. Т.:1998.
2. Каримов И. А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Т.:1998.
3. Пугаченкова Г. А. Шедеврў Средней Азии. М.:1986 стр. 34-77.
5. Ўзбекистон тарихи ва маданияти. Т.:1992.
6. Г. Пугаченкова, Э. Ртвеладзе. «Северная Бактрия-Тохарстан» Т.: 1990.
7. Гулметов Э ва б. Маданиятшунослик. Т., 2000, 107-121 бб.
8. Хайруллаев М. Марказий Осиёда илк уйғониш даври маданияти. Т.. 1994, 3-76 бб.
9. Ахмедов Б. Амир Темур. Т., 1995, 75-143 бб.
10. А. Авлоний. Туркий Гулистон ёхуд ахлоқ. Т, 1992.

3-амалий машғулот. Миллий истиқлол ва Ўзбекистонда маданий тараққиёт.

Дарс мақсади: Истиқлол йилларида маданиятнинг мақсади ва маънавият соҳасидаги бош ғоямиз нималардан иборат эканлигини талабаларга тушунтириш, талабаларга мустақиллик улуғ неъмат эканлигини асослаб бериш, мустақиллик йилларида Ўзбекистонда таълим тизимининг тубдан ислоҳ қилинганлигини баён этиш, «Таълим тўғрисида»ги Қонун ва Кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг маданий тараққиётдаги аҳамиятини тушунтириш, ҳозирги босқичда мамлакатимиздаги туб ўзгаришлар ва ислохотларнинг жамиятимиз ҳаётида қай даражада акс этаётганлигини кўрсатиб бериш.

Идентив ўқув мақсадлари:

1. Мустақиллик йилларида миллий-маданий марказларнинг ривожланишини кўрсатади;
2. Янги давр маънавият соҳасидаги бош ғоямиз нималардан иборат эканлигини шарҳлайди;
3. жамиятимиз тараққиётининг энг асосий вазифалари нималардан иборат эканлигини тушунтиради.
4. «Таълим тўғрисида»ги Қонун ва кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг қабул қилиниши заруриятини аниқлайди;
5. таълим соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий тамойилларининг санайди;
1. ҳозирги босқичда ўзбек миллий маданияти ривожланишининг асосий йўналишларини аниқлайди;

Ишни бажариш тартиби:

- Маънавий-маърифий ислохотларнинг жамият ривожланишининг муҳим омили эканлиги асосланади;
- Истиқлол йилларида Ўзбекистонда маънавий-маърифий ислохотларга берилаётган эътибор таҳлил этилади;
- Маънавият ва маърифат жамоатчилик маркази ва унинг фаоляти атрофлича ўрганилади;
- Маданият ривожиди миллий-маданий марказларнинг ўрни кўрсатилади;
- Таълим ривожининг ўзига хос хусусиятлари санаб ўтилади;
- Таълим тўғрисидаги Қонун ва Кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг қабул қилинишининг аҳамияти ўрганилади;
- “Ўзлуксиз таълим” тушунчасига баҳо берилади ва у фалсафий таҳлил этилади;

- Маданият ривожда санъат ва унинг аҳамияти таҳлил қилинади;
- Ҳозирги босқичда маданий ҳаёт ютуқлари ва камчиликлари кўрсатилади;
- Фикрлар ва хулосалар таҳлил қилинади;
- Дарсни якунлаш.

Керакли адабиётлар:

1. Каримов И. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол тараққиёт йўли. Т.: 1992.
2. Каримов И. Истиқлол ва маънавият. Т.: 1994.
3. Каримов И. Биз қуриш ва яратиш йўлидан бораверамиз. Т.: 1995.
4. Каримов И. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Т.: 1996.
5. Каримов И. Миллий истиқлол мафкураси- халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир. Т.: 2000.
6. Каримов И. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.: 1996.
7. Гулметов Э ва б. Маданиятшунослик. Т., 2000, 160-177бб.

III. Мустақил иш топшириқлари.

1-топшириқ:

- 1.1. Моддий ва маънавий маданият, уларнинг ўзаро боғлиқ жиҳатлари ҳақида фикр-мулоҳазаларингизни билдиринг.
- 1.2. Маданиятнинг жамиятдаги бажарадиган функциялари ҳақида маърузага тайёрланг.
- 1.3. Маданиятнинг шахс билан боғлиқ функцияларини санаб, баённома тайёрланг.

2-топшириқ:

- 2.1. И. А. Каримовнинг «Истиқлол ва маънавият» китоби ўқиб, миллий маданиятимиз ривожига оид фикрларини конспект қилинг.
- 2.2. Маданиятнинг тадқиқот манбалари ҳақида маъруза тайёрланг.

3-топшириқ. Марказий Осиё қадимги маданиятини ўрганиш.

- 3.1. Марказий Осиё ҳудудида қандай қадимги халқлар яшаган ва давлатлар мавжуд бўлган?
- 3.2. Қадимги Бактрия, Сўғд, Хоразм давлатларини тавсифлаб, маъруза тайёрланг.
- 3.3. Марказий Осиё маданияти ривожда «Авесто»нинг роли.

4-топшириқ. Диний маданият ва Марказий Осиё маданий тараққиётида исломнинг ўрни.

- 4.1. Одоб ва ахлоқ тўғрисидаги ҳадислардан 40 тасини ёзиб, таҳлил қилинг.
- 4.2. Анъанавий, диний, техноген маданият атамаларини таҳлил қилинг.

Ушбу топшириқлар саволларига қуйидаги адабиётлардан жавоб топасиз.

1. Э. Гулметов ва б. «Маданиятшунослик», Т., 2000, 3-12, 23- 37-бетлар.
2. Каримов И. А. Истиқлол ва маънавият. Т., 1994.
3. Культурология. Под редакцией А. Радугина. М., 2001, стр. 12-24.
4. Г. Пугаченкова. «Шедевр Средней Азии» М., 1986, 28-52 бетлар.
5. Г. Пугаченкова, Э. Ртвеладзе. «Северная Бактрия-Тохарстан» Т., 1990, 128-137 бетлар.
6. Т. Махмудов. «Авесто» Т., 2000й.
7. Эзгу ўй, эзгу сўз, эзгу амал китоби. Т., 2001.

IV. Фан бўйича якуний машғулот.

«Маданиятшунослик» фанини ўрганиб қуйидагича хулосаларга келишимиз мумкин:

1. Маданият тушунчаси инсон фаолияти натижасидир. Маданият ишлаб чиқариш ва меҳнат жараёнининг натижаси сифатида вужудга келган.
2. Маданият яхлит бир ижтимоий ҳодиса сифатида қуйидаги таркибий қисмларга бўлинади: а) сиёсий маданият; б) иқтисодий маданият; в) меҳнат маданияти; г) ахлоқий маданият; д) ҳуқуқий маданият; е) фалсафий маданият; ё) эстетик маданият; ж) педагогик маданият.
3. Моддий маданият ва маънавий маданият—маданиятнинг асосий икки соҳаси бўлиб, бири бири билан ўзаро алоқада, ўзаро таъсирда ва бир-бирини тақазо қилган ҳолда ривожланади.
4. Шахс маданияти жамият маданиятини белгилайди ва шахс маданияти ҳам ўз навбатида муайян бир ҳамият маданиятида шаклланади.
5. Қадрият—кишилар ҳаётида ўта аҳамиятли ҳодиса бўлиб, уни маданият соҳалари рўёбга чиқарган ҳодиса сифатида англаш мумкин.
6. Маданий мерос—бу ўтмишдан қолган қадриятлар, ғоялар тажриба ва билимлар, уларни ўзлаштириш йўллари. Маданий мерос жараёни ўта муҳим бўлиб, маданиятнинг ҳаракатдаги асосий қонунларидан ҳисобланади.
7. Маданий мероснинг механизми қуйидаги хусусиятларга эга:
 - маданий мероснинг узвийлиги;
 - ўтмишдан келажакка ўтишда мероснинг ўзгариши;
 - Ўтмишдан ўтган барча нарсалар бутунлай ўзлаштирилмай, балки янги давр талабига мос моҳиятан зарур нарсаларгина олинади.
8. Марказий Осиё маданияти жаҳон маданияти тарихида муҳим ўрин тутади. Бугунги кунда Бақтрия, Марғиёна, Сўғд, Парфия, Фарғона, Хоразм, Чоқ халқларининг қадимги маданияти жаҳон илм аҳлини томонидан тан олинган.
9. Ўрта ва Яқин Шарқ мамлакатларида, шу жумладан Марказий Осиёда Уйғониш ҳаракатлари даври Европада содир бўлганидек, феодализм бағрида юз берди. Бу Марказий Осиё Уйғониш ҳаракатларининг асосий хусусиятидир. Иккинчидан Марказий Осиё Уйғониш ҳаракатининг ҳам ўзига хос маънавий таянчлари бўлган. Бу антик замон маданиятига ижобий ва ижодий муносабатда бўлишидир.
10. Темурийлар даври маданияти тушунчаси чуқур маънога эга бўлиб, унинг ривожига Улуғбек, Ҳусайн Бойқаро, Бобур сингари темурийзодалар, шу билан бирга ўша даврда яшаган алломалар Жомий, Навоий, Бехзод сингари ижодкорлар, Ғиёсиддин Самарқандий, Хондамир каби тарихнавислар, юзлаб меъморлар, мусиқа арбоблари, хунармандчиликнинг моҳир усталари катта аҳамиятга эга бўлган улушларини қўшади.
11. Туркистон хонликлари Россия томонидан босиб олингандан рус ва Европа дунёвий маданиятининг элементлари кириб келди, рус-тузем мактаблари очилди, дунёвий маданиятга қизиқиш ортди. Рус ва европа маданияти таъсирида халқ маърифатпарварлиги шаклланди.
12. XX аср бошларида жадидлар кўплаб янги усул мактаблари очиб, зиёлиларнинг бир бутун авлодини тарбиялаб беришга киришдилар.
13. Истиқлол йилларида маънавий-маърифий ислохотлар давлат сиёсатининг устувор йўналиши деб ҳисобланди, ҳозирги тараққиёт босқичида миллатлараро муносабатлар масаласига катта эътибор қаратилмоқда.
14. Мустақиллик йилларида таълим соҳасида туб ўзгаришлар амалга ошди.
15. Истиқлол йилларида ўзбек мадангий ҳаёти қайта ўйғонди, нонланди ва ривож топди. Маданиятнинг барча соҳаларида янгилашиш жараёни кечмоқда.

Назорат саволлари.

1. «Маданиятшунослик» фани предмети.
2. «Маданият» атамаси фанда қачон пайдо бўлган?
3. «Маданият» тушунчаси қандай асосий таъриф ва таснифларга эга?
4. Ҳозирги замон маданиятшунослик фани бошқа ижтимоий фанлар билан қандай алоқада?
5. Инсон ва жамият ҳаётида маданиятнинг тутган ўрни нималардан иборат?
6. Маданиятнинг қандай типлари мавжуд?
7. «Маданиятшунослик» фанини ўқитишнинг зарурлиги нималарда намоён бўлади?
8. «Маданиятшунослик» фанининг қандай асосий бўлимлари мавжуд?
9. Маданиятнинг тадқиқот манбаи бўлиб нималар хизмат қилади?
10. Шахс маданият билан қандай соҳаларда муносабатда бўлади?
11. Маданият тушунчасига турлича ёндашувларни таҳлил қилинг.
12. Маданиятнинг илмий-фалсафий моҳияти нималарда намоён бўлади?
13. Жамият, шахс ва маданият: ўзаро боғлиқлик ва алоқадорлик.
14. Сиёсий маданият ва унинг таркиби.
15. Сиёсий ва ҳукукий маданиятнинг ўзаро боғлиқлиги;
16. Иқтисодий маданият нима?
17. Ижтимоий муносабатлар ва иқтисодий маданият.
18. Иқтисодий маданиятнинг билиш функцияси.
19. Иқтисодий маданиятнинг дунёқараш функцияси.
20. Иқтисодий маданиятнинг тарбиявий функцияси.
21. Иқтисодий маданиятнинг амалий ёки ишлаб чиқариш функцияси.
22. Ахлоқий маданият ва ижтимоий муносабатларнинг ўзаро алоқадорлиги.
23. Эстетик маданият ва инсоннинг маънавий-ҳиссий олами.
24. Фан моддий ва маънавий маданиятнинг таркибий қисми сифатида.
25. Маданият тизимида дин-инсоннинг эътиқод рамзи, охират ҳаёти тасаввурларининг маънавий ва моддий маданият сифатида намоён бўлиши.
26. Моддий маданият нима?
27. Моддий маданиятнинг асосий соҳалари.
28. Маънавий маданият ва моддий маданиятнинг ўзаро алоқадорлиги.
29. Маданият ва цивилизация.
30. Миллий ва минтақавий қадриятларга нималар киради?
31. Умуминсоний қадриятларни сананг.
32. Маданиятнинг оламни ўзлаштириш ва қайта ўзлаштириш функцияси.
33. Маданиятнинг ҳимоя-мослашув функцияси.
34. Маданиятнинг сигнификатив функцияси.
35. Маданиятнинг ахборотларни ўзлаштириш ва йиғиш функцияси.
36. Маданиятнинг коммуникатив функцияси.
37. Маданиятнинг мезон-меъёрий функцияси.
38. Маданиятнинг руҳий ва «лойихавий» мўътадиллик функцияси.
39. Маданиятнинг шахс билан боғлиқ функциялари.
40. Маданият ривожда зиёли шахснинг роли.
41. Маданий қадриятларнинг шахс баркамоллиги ва жамият равнақидаги аҳамияти.
47. Маданий мерос нима?
48. Маданий мероснинг ўзига хос хусусиятлари.
49. Маданият ривожда ворислик қонуни.
50. Маданият, анъана ва удумларни инкор этишнинг оқибатлари.
51. Турли маданиятлар мулоқотининг зарурияти ва аҳамияти.
52. Маданий ворислик механизми ва унинг амал қилиш хусусиятлари.

53. Маданият тараққиётида байрам-анъаналарнинг аҳамияти.
54. Миллий маданиятимиз ривожланишида ва уни халқ оммаси онгига етказишда Президенимиз И. Каримов асарларининг аҳамияти.
55. Миллий ва умуминсоний маданият ва уларнинг ўзаро алоқадорлиги.
56. Маданий ва маънавий меросга нисбатан Ўзбекистонда олиб борилаётган сиёсат.
57. Марказий Осиёдаги қадимги маданиятнинг ўзига хос хусусиятлари.
58. Марказий Осиё халқлари тарихида
59. Марказий Осиёдаги қадимги маданиятнинг ўзига хос хусусиятлари.
60. Марказий Осиё қадимги маданиятининг характерли белгиларини сананг.
61. Марказий Осиёда қандай халқлар яшаган ва қандай давлатлар бўлган?
62. Марказий Осиёдаги қадимги ёзувлар ҳақида нималар биласиз?
63. Қадимги Марказий Осиё халқлари маданиятида «Авесто»нинг ўрни.
64. Буюк Ипак йўлининг Марказий Осиё маданиятидаги ўрни.
65. Қадимги Юнон-Бақтрия ва эллинистик маданият.
66. Қадимги Хоразм маданияти.
67. Қадимги Сўғд маданияти.
68. Ўзбекистон ҳудудида қадимги даврга оид қандай ёдгорликлар топилган?
69. Кушонлар даври ва маданияти.
70. Кушонлар моддий ва маънавий маданиятида буддавийликнинг ўрни.
71. Диний маданият нима?
72. Марказий Осиё халқларининг исломгача даврдаги диний эътиқодлари ва уларнинг маданиятга таъсири.
73. Диний маданиятнинг асосий белгилари ва кўринишлари.
74. Ислом маданиятининг ўзига хослиги нималарда намоён бўлади?
75. Маданият тараққиётида исломнинг ўрни.
76. Ислом маданиятининг маънавий ва ахлоқий қадриятлари.
77. Ўрта асрлар адабиёти, санъати ва меъморчилигида исломнинг ўрни.
78. Ўзбекистонда диний маданиятга оид ёдгорликлар.
79. Мустақиллик йилларида динга, хусусан, ислом динига муносабатнинг ўзгариши.
80. Уйғониш даври тушунчасини изоҳланг.
81. Шарқ уйғонишининг ўзига хослиги.
82. Шарқ Уйғониш даврини даврлаштириш масаласи.
83. Марказий Осиё Уйғониш даврини белгилаган ижтимоий-сиёсий омиллар.
84. IX-XII асрларда Ўзбекистон ҳудудида амал қилган илмий марказлар.
85. Марказий Осиё Уйғониш даври маданиятининг асоси белгилари.
86. Марказий Осиё мутафаккирларининг Араб дунёси ва жаҳон маданияти ривожига қўшган ҳиссаси.
87. IX-XII асрларда адабиёт ва санъатнинг гуллаб-яшнаши.
88. IX-XII асрларга оид меъморчилик обидалари.
89. Мустақиллик йилларида Уйғониш даври илмий меросини ўрганишга эътиборнинг кучайиши.
90. Темур ва темурийлар даври маданиятининг ўзига хослиги.
91. Темур ва темурийлар даврида ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳаётнинг юксалиши.
92. Темур ва темурийларнинг маданий сиёсатида меъморчиликнинг ўрни.
93. Темур ва темурийлар даврида тасвирий ва амалий санъат.
94. Темурийлар даврида илм-фан ва адабиёт.
95. Темурийлар даврида санъат, фалсафа ва дин.
96. Улуғбек ва унинг илмий мактаби.
97. Темур ва темурийлар маданий юксалишининг асосий омиллари.
98. XIV-XV асрларда мовароуннаҳрдаги маданий юксалишнинг асосий белгилари.
99. Ўзбек адабиёти ривожига Навоий ва Бобурнинг ўрни.

100. Темур ва темурийлар сиёсий фаолиятида дин ва тасаввуфнинг ўрни.
101. Мустақиллик йилларида тему рва темурийлар маданий меросини тиклаш юзасидан амалга оширилаётган тадбирлар.
102. XVIII-XIX асрларда Туркистонда адабиёт ва санъатга оид қандай йирик асарлар яратилди?
103. Туркистонга рус ва Европа маданиятининг кириб келиши.
104. Туркистоннинг Россия томонидан босиб олинисининг маданий ҳаётга салбий таъсири.
105. Туркистонга жаҳидчилик маданиятининг кириб келиши.
106. Жаҳидларнинг Туркистонда миллий маданиятни юксалтиришдаги фаолияти.
107. Янги усул мактабларининг маданий тараққиётдаги аҳамияти.
108. Туркистон жаҳидларидан кимларнинг асарларини биласиз?
109. Маънавий-маърифий ислохотлар – жамият тараққиётининг устувор йўналиши эканлиги.
110. Истиқлол йилларида Ўзбекистонда маданий меросга муносабатнинг ўзгариши.
111. Мустақиллик шароитида миллий маданиятлар ривожланишининг ижтимоий-сиёсий омиллари.
112. Маданий ривожланишнинг ҳозирги босқичдаги хусусиятлари.
113. Мамлакатимизда амалга оширилаётган маънавий-маърифий ислохотларнинг моҳияти ва зарурлиги.
114. Таълим ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари.
115. Таълим тўғрисидаги Қонун ва кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг маънавий маърифий ислохотларнинг амалга оширишдаги аҳамияти.
116. Маданий ислохотлар жараёнида миллий тарихий меросга муносабат.
117. Маънавий-маърифий ислохотлар ва комил инсон тарбияси.
118. Миллий маданият ва миллий истиқлол ғояси.
119. Истиқлол йилларида театр санъатининг ривожланиши.
120. Мустақиллик йилларида Мусиқа ва кўшиқчилик санъатининг тараққиёти.
121. Маданий тараққиётда миллий байрамларнинг ўрни.

Тавсия қилинадиган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Истиқлол ва маънавият. Т. 1994 й.
2. Каримов И.А. Ўзбекистон ХХI аср бўсағасида: ҳавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т.: Ўзбекистон, 1997.
3. Сафо Очил. Мустақиллик ва маънавий тарбия асослари. Т.: Ўқитувчи, 1997.
4. М. Абдуллаев. Маданиятшунослик асослари . Фарғона, 1997.
5. Э. Гулметов ва б. Маданиятшунослик. Т., 2000й.
6. Культурология. Под редакцией А. Радугина. М., 2001.
7. Гурьевич П. С. Человек и культура. М. «Дрофа», 2001.
8. Пугаченкова Г. А. Шедевр Средней Азии. М.:1986 стр. 34-77.
9. Ўзбекистон тарихи ва маданияти. Т.:1992.
10. Г. Пугаченкова, Э. Ртвеладзе. «Северная Бактрия-Тохарстан» Т.: 1990.
11. Хайруллаев М. Уйғониш даври ва Шарқ мутафаккири. Т., 1971, 78-129 бб.
12. Хайруллаев М. Марказий Осиёда илк уйғониш даври маданияти. Т.. 1994, 3-76 бб.
13. Мўминов И. Амир Темурнинг Ўрта Осиё тарихида тутган ўрни ва роли. Т., Фан: 1993.
14. Ахмедов Б. Амир Темур. Т., 1995, 75-143 бб.
15. А. Авлоний. Туркий Гулистон ёхуд ахлоқ. Т, 1992.

МУНДАРИЖА

I ЛЕКЦИЯЛАР.

1-лекция. Маданиятшунослик фанининг предмети ва вазифалари.	5-8
2-лекция. Маданий ва маънавий мерос.	8-11
3-лекция. Марказий Осиё маданияти ривожланишининг асосий босқичлари.	11-18

II АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР РЕЖАСИ. 18-21

III МУСТАҚИЛ ИШ ТОПШИРИҚЛАРИ. 22

IV ФАН БЎЙИЧА ЯКУНИЙ МАШҒУЛОТ. 22-23

V НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ. 23-26